

СІКАЧ І.В.,
здобувач

*Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка*

Українське правове та політичне життя ХХ століття позначилось визначною постаттю – Богданом Кістяківським. Він, як справжній лицар науки та істини створював свої геніальні трактати з права. Їх величезну роль і значення для нашої держави, на жаль, не завжди розуміли. Традиції, закладені видатним правознавцем, знаходять своє висвітлення і в нашому сьогоденні.

Символічність та вага постаті Б.Кістяківського ще характерна й тим, що вияв, ріст, формування особистості вченого були необхідними для Української держави. Це була особистість, яка зверталася до пробудження національної самосвідомості у століттями зацькованій та пригнобленій українській людині. Не робилося це легко й спокійно, а, навпаки, все було в складному історичному контексті. Варто пригадати цей історичний контекст в його внутрішніх і зовнішніх аспектах, щоб належно оцінити кроки, дії та творчість цього видатного вченого.

Україна кінця ХІХ-початку ХХ століття, у якій виростав і формувався Богдан Кістяків-

**ВПЛИВ ПОДІЙ
1919 РОКУ НА
ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИКО-
ПРАВОВИХ
ПОГЛЯДІВ
БОГДАНА
КІСТЯКІВСЬКОГО**

ський, вела боротьбу за фізичне та духовне виживання. Економічно й соціально Україна була колоніально використовувана російськими чинниками – державними, торговельними тощо. Наявність чи відсутність духовної цілісності країни певною мірою визначаються її територіально-історичною структурою¹.

Світова війна 1914-1918 років. Локальні компанії, що розв'язувалися окремими битвами, відступили в ній на другий план. Війна стала позиційною, і фронт позначився на місцевості суцільною лінією окопів. На західних кордонах Російської імперії окопи простяглися від Балтійського моря до Чорного. Мільйони солдатів треба було обмундирувати, озброїти, навчити володіти зброєю, нагодувати. Треба було постійно відтворювати армії, які займалися взаємознищенням у ході триваючих роками воєнних дій.

Конфлікт планетарного масштабу став каталізатором соціальних катаклізмів. У країнах з особливою гостротою класових суперечностей вони проявилися у формі революцій, які зруйнували традиційну державність, нездатну справитися з мільйонними масами невдоволених життям озброєних людей. Нова державність виникла як продукт діяльності політичних партій, які спиралися на підтримку значних мас населення².

Богдан Кістяківський наголошував на тому, що єдина ідея, яку можна і потрібно для нашої загальної справи визнати провідною, – це захист наших національних інтересів, захист свободи особистості. Всі інші компоненти національної ідеології та політики є перехідними, тобто похідними від ситуації, основною є мета – національні, державні інтереси, – вічна й абсолютна доти, доки існує українська нація.

Кожна національно-державна спільнота перш за все виокремлюється своєю державною мовою та особливою мовою національної культури, якою вона гідно презентує себе перед світом. Вона висловлює нею свою політико-культурну самість, свою державну суверенність, власне, такою мовою є сукупність історико-культурної спадщини, традицій, звичаїв, національна емблематика. Вчений зазначав, що в Україні настільки надійне історико-культурне підґрунтя, що навіть при незначній підтримці держави в період становлення можна було б докорінно змінити ситуацію в країні³.

На формування політико-правових поглядів Б. Кістяківського, безумовно, вплинули трагічні події історії його доби, пов'язані з Паризькою мирною конференцією. В своїх спогадах повноважний представник Польщі на конференції Р. Дмовський писав про цей форум: "що це був перший конгрес демократичних держав. Але на жодному попередньому конгресі окремі особи не здійснювали так багато неконтрольованих рішень... На конференції лише великі держави мали вирішальний голос, і мирний договір був продуктом їх прагнень і бажань".

Серед інших питань, які треба було вирішити, особливо актуальними були: репараційні, колоніальні, територіальні та інші питання, проблеми визначення кордонів новоутворених держав тощо. Визнання прагнула молода українська держава – УНР, яка прислала на Паризьку конференцію своїх делегатів. Так, на конференції виникло ще й українське питання. Однак воно не розглядалося великими державами як самостійне, а лише у зв'язку з вирішенням двох інших проблем – російської та формування східних кордонів Польщі.

Чому так сталося? Адже принцип права націй на самовизначення, проголошений В.Вільсоном, створював ґрунт для визнання української державності. Особливу надію на це мали представники ЗУНР, адже пункт X програми Вільсона передбачав автономію Східної Галичини в рамках Австро-Угорської імперії. Тепер, коли остання перестала існувати, відкривався прямиий шлях для здобуття незалежності. Українці колишньої Російської імперії теж могли сподіватися на визнання своєї державності, адже вони вже фактично отримали наприкінці 1917 – початку 1918 років визнання з боку Англії і Франції і лише Брест-Литовський договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією в лютому 1918 року привів до розриву зв'язків. Крім того, Україна в той час вела боротьбу з більшовиками, а в цьому інтереси союзників і українців співпадали.

Акт злуки УНР і ЗУНР надав можливість українцям виставити на конференції спільну делегацію. Її президентом був інженер Г.Сидоренко, віце-президентом – В.Панейко, державний міністр закордонних справ уряду ЗУНР, журналіст, редактор газети "Діло", що видавалася в Австро-Угорщині. На українську дипломатичну місію, за визначенням В.Винниченка, було покладено два завдання. Перше – добиватися визнання і допомоги. Друге – представити якнайкраще українську державність за кордоном. Однак, українська делегація зустріла мало розуміння в Парижі. Вона не була визнана і допущена на конференцію. Про це писав в донесенні держдепартаменту від 17 жовтня 1919 року американський повноважний представник на конференції Ф. Полк: "Щодо української місії в Парижі, вона знаходиться тут вже багато місяців і активно займається пропагандою. Ми не маємо інформації, чи була вона визнана ким-небудь; з нею мають справу таким же чином, як з численними делегаціями інших невизнаних груп".

Голова російського бюро французького міністерства закордонних справ Камерер так відповів Сидоренку з приводу проблеми визнання України: "В Росії вісімдесят національностей; таким чином, неможливо визнати незалежність їх усіх". Жодна з офіційних осіб, з ким мали справу українські представники, не підтримала ідеї незалежності України, усі обмежувалися відповіддю: "Почекайте, коли конференція

приступити до вирішення російського питання". Таким чином, вони розглядали українське питання лише як частину російського.

Західні держави знали, якою вони хочуть бачити в майбутньому Росію. Лютнева революція 1917 року мала привести саме до такого порядку, який вони підтримували: демократичний політичний режим. Установчі збори, аграрна реформа, федеративний устрій. Союзники були впевнені в скорому падінні більшовицької влади. Вони довгий час не визнавали жодного з російських антибільшовицьких урядів як загально російський уряд, бо хотіли гарантувати здійснення саме таких умов майбутнього розвитку Росії. Тому визнання незалежності України означало б порушення їх планів щодо Росії.

До того ж західні держави були погано обізнані з ситуацією в Україні. Так, наприклад, англійський прем'єр Ллойд Джордж називав український національний рух більшовицьким, а Петлюру авантюристом і більшовиком. А колишній посол Данії в Росії Скавеніус в січні 1919 року повідомляв Раду чотирьох (неофіційний керівний орган конференції, що складався з глав урядів Великобританії, Франції, Італії та президента США) лише до автономії і в майбутньому об'єднається з Росією в федерацію. Під час псевдообговорення українського питання Радою чотирьох Ллойд Джордж висловив думку, що незалежна Україна і є творінням Німеччини і ніхто ніколи не думав про цей край інакше, ніж про частину Росії. Президент Вільсон заперечив, що, з його точки зору, в Україні існує дійсне прагнення до автономії. На що Ллойд Джордж відповів: "До автономії – можливо, але щодо повного відокремлення від Росії, я думаю, що це тимчасовий рух". Українські політичні діячі так довго відстоювали ідею автономії, що тепер західні держави не були готові до зміни поглядів на форму державності України і вимоги визнання незалежності сприймалися як амбіційні й несерйозні. Саме тому, доки на переговорах, які вели українці в Одесі з французьким командуванням з січня 1919 року, українська делегація стояла на позиції незалежності, переговори не могли зрушити з місця і лише коли нова делегація на чолі з А.Марголіним запропонувала ідею демократичної "федерації знизу", був швидко досягнутий прогрес. Отже, навіть західні держави не прагнули до розчленування Росії. Україна мала самостійно йти до своєї незалежності, це прагнення мало йти тільки від її народу.

З іншого боку, завдання боротьби з більшовизмом ставило західних союзників перед необхідністю підтримувати місцеві антибільшовицькі сили. Французька інтервенція на півдні України, що тривала з грудня 1918 року до початку квітня 1919 року, не була підтримана Англією і США. Президент Вільсон взагалі був проти всякого втручання у внутрішні справи Росії. Ллойд Джордж реально

оцінював ситуацію і знав, що відправити англійські війська в Росію на той час було просто неможливо, тому він зупинився на такому плані дій: в боротьбі проти більшовизму спиратися виключно на антибільшовицькі сили колишньої Російської імперії, підтримуючи їх морально і матеріально, здійснювати допомогу урядам тих територій, які не бажають підкорятися більшовицькому пануванню. До цієї точки зору приєдналися американці, а також французи, які скоро побачили помилковість рішення про інтервенцію. Однак треба відзначити, що з самого початку французькі війська на південь України направлялися не для ведення військових дій проти більшовиків, а для створення умов самоорганізації антибільшовицьким силам, що діяли на тій території, конкретно – на підтримку армії генерала Денікіна. Та, прибувши до Одеси, французьке командування зіткнулося ще з однією антибільшовицькою силою – українським національним рухом, на підйомі якого до влади в Україні прийшов новий соціалістичний уряд Директорії. В таких умовах французи постали перед дилемою: кого підтримувати – Петлюру чи Денікіна? Звичайно, найкращим виходом було б об'єднання їх зусиль у боротьбі з більшовиками. Але головним протиріччям між двома можливими союзниками стало питання про українську державність. Твердо дотримуючись позицій реставрації "единой й неделимой Росии", Денікін ні в якому разі не міг погодитися на союз з українськими "сепаратистами", а ті довгий час не могли відмовитися від вимог незалежності. Нарешті, компромісна пропозиція про "федерацію знизу", про добровільне об'єднання народів колишньої Російської імперії в демократичну федерацію влаштувала французів, але не могла вплинути на позицію Денікіна. Реакційність уряду Денікіна дещо відштовхнула від нього французьке командування, і воно було вже більш схильне досягти угоди з українцями.

Розглядати політику великих держав щодо України під час мирної конференції неможливо без урахування ситуації в Україні в 1919 році. Українська держава в той період переживала надзвичайно скрутне становище. Вона змушена була вести військові дії на два фронти. По-перше, проти російських радянських військ, що наступали зі сходу. Розпочавши наступ у грудні 1918 року, вони швидко досягли значних успіхів і 5 лютого 1919 року зайняли Київ. З того часу війська Директорії відступали, і весною 1919 року після ряду поразок вони ледве утримували територію навколо Кам'янця-Подільського. Лише в липні, з'єднавшись з Галицькою армією, вони змогли відновити наступальні воєнні дії. По-друге, українська армія вела воєнні дії на заході проти польських військ, які прагнули приєднати до Польщі Східну Галичину. 3 грудня 1918 року Україна

знаходилася також під загрозою конфлікту з французькими військами на півдні, одночасно уникаючи конфлікту з Добровольчою армією Денікіна.

Внутрішня ситуація в Україні була теж дуже складною. Уряд Директорії через помилки і прорахунки у внутрішній політиці втратив можливість контролювати ситуацію і здійснювати управління країною. Основна маса населення України – селяни, які на відміну від переважної більшості буржуазії, інтелігенції, офіцерства, робітників були українцями за національністю і мали підтримувати свою незалежну державу, були аполітичними і прагнули лише одного – можливості спокійно працювати на своїй землі, їх завжди більше цікавили не національні, а соціальні проблеми, і це дуже добре використовувала в своїх цілях більшовицька агітація. Так український уряд втрачав опору в народі на своїй землі.

Взагалі, 1919 рік – це рік анархії і безвладдя в Україні, рік панування численних "батьків" та отаманів, воєнних дій і частой зміни влади протиборствуючих сторін. В цих умовах єдину можливість вистояти і відстояти державність України С. Петлюра вбачав у міжнародному визнанні України і в допомозі великих держав Заходу⁴. Однак українсько-французька угода запізнилася в часі. Коли вона була досягнута, українські війська були знесилені і втратили територію майже всієї східної України. На той час вони вже не мали для великих держав реальної ваги як антибільшовицька сила, бо більшовики їх перемагали.

Коли українське питання постало 24 березня на засіданні французької палати депутатів, міністр закордонних справ Пішон заявив, що, на жаль, Директорія мала швидкоплинне існування, а ситуація в Україні є невизначною. Тому, коли весною-влітку 1919 року керівники мирної конференції обговорювали питання про допомогу сусіднім з більшовицькою Росією державам, Україна серед них вже не значилася. Можливо, американський дослідник С. Горак мав рацію, допускаючи, що, якби українці змогли контролювати свою етнографічну територію дещо довше Паризька конференція вирішила б питання на їх користь. Однак найбільше, на що могла погодитись конференція стосовно української державності, це тимчасове її визнання для більш успішної боротьби з більшовиками.

Але коли українська національна армія в боях з більшовицькими військами зазнала поразки, українське питання і тоді не втратило актуальності. Українські війська продовжували відстоювати свою державність у Східній Галичині. Українсько-польська війна все ж привернула значну увагу лідерів великих держав. Розпочавшись в листопаді 1918 року з оволодіння українськими силами Львовом, українсько-польський конфлікт переріс в справжню війну між ук-

раїнською і польською арміями. Українці відстоювали незалежність ЗУНР, яка утворилася на українських землях, що раніше входили до складу Австро-Угорської імперії, а в січні 1919 року об'єдналася з великою Україною в єдину державу на правах автономії. Поляки прагнули приєднати ці території до Польщі⁵.

Вперше увага керівного органу конференції – Найвищої Ради – до українсько-польської війни була привернута президентом Вільсоном на засіданні 21 січня. З того часу Найвища Рада утворила ряд комісій для урегулювання конфлікту. В Польщу була направлена міжсоюзницька місія на чолі з Нулансом. В Парижі постійно діяла комісія з польських справ, яка мала розглядати і проблеми східних кордонів Польщі. В січні на польсько-український фронт була направлена союзницька місія, очолювана генералом Бертелемі для досягнення перемир'я між воюючими сторонами. 24 лютого вона досягла підписання перемир'я, яке, однак, через чотири дні було розірване українською стороною.

В таких політичних, історичних умовах формувалися правові погляди Богдана Кістяківського. В одній із своїх найвідоміших статей "На захист права"⁶, вчений аналізує проблему правосвідомості. Він реалістично характеризує історичну минувшину, підкреслює, що з точки зору розвитку правосвідомості народу Російська імперія не може йти ні в яке порівняння ні з Англією, ні з Францією, ні з Німеччиною. Вчений вказує на вражаючий факт, що наш народ не має жодного трактата, жодного етюду про право, який мав би суспільне значення і який міг би пробити правосвідомість народу, інтелігенції.

Кістяківський розвиває важливу думку: "Немає єдиних і одних і тих же ідей свободи особистості, правового устрою, конституційної держави, однакових для всіх народів і часів... Усі правові ідеї у свідомості кожного окремого народу отримують своєрідне забарвлення і свій власний відтінок"⁷. Право на свободу та особисту недоторканість – одна з реальних гарантій свободи людини взагалі. Це право як загальний принцип встановлює межу, котру ті чи інші особистості можуть перейти лише у випадках, прямо передбачених законом (наприклад, затримання особи, яка скоїла злочин тощо)⁸.

На думку правознавця, базовим її принципом має бути принцип встановлення чітких правових меж для державної влади, її обмеженість, що створюється визнанням за особою певних непорушних та недоторканих прав. Для кожної особи повинна бути створена певна сфера самовизначення, в яку держава не має права втручатися. Окрім загальнодемократичних прав, до числа невід'ємних прав особи Кістяківський зараховує право на добре, незаплямоване ім'я і недоторканість особи.

Як бачимо, квінтесенцією політико-правових поглядів Богдана Кістяківського є ідеї, шлях до практичного вирішення яких відкривається перед Україною лише сьогодні, і значення яких важко переоцінити. В складні часи жив вчений, в складні часи формулював свої ідеї та це не перешкодило йому зробити неоціненний внесок в розвиток державного права України.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Ситник К. Територіально-історична структура України та українсько-російські відносини. //Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: Материалы "Круглого стола". – К.: Ассоциация "Україна", 1995.
- ² Станіслав Кульчицький. У площині державного співіснування // Політика і час. – 1996. – №4.
- ³ "Просвіта": історія і сучасність (1868-1998). – К.: Вид. центр "Просвіта", 1998.
- ⁴ Петлюра С.В. Вибрані твори та документи. – К.: Фірма "Довіра", 1994.
- ⁵ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1994.
- ⁶ Кістяковський Б. В защиту права. Интеллигенция и правосознание // Наше наследие. – 1990. -№IV (16). – С.7-9.
- ⁷ Кістяківський Б. Українці і російське суспільство // Філософська і політологічна думка. – 1992. – №1.
- ⁸ Селіванов А.О. Будуємо нову державу. – Київ: Тамед, 1997.

Надійшла до редакції 07.03.2002